

UCHWAŁA NR .....
RADY GMINY ŻURAWICA
z dnia .....

**w sprawie przyjęcia: „Gminnego programu opieki nad zabytkami dla
Gminy ŻURAWICA na lata 2012 - 2016”**

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2001r. Nr 142, poz. 1591 ze zmianami), art. 87 ust.1,3,4 i 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568 ze zmianami) **uchwała się, co następuje:**

§ 1

Uchwala się „**Gminny program opieki nad zabytkami dla Gminy ŻURAWICA na lata 2012 - 2016**”, stanowiący załącznik Nr 1 do niniejszej uchwały.

§ 2

Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Żurawica.

§ 3

Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

**GMINNY PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI
DLA
GMINY ŻURAWICA
2012 – 2016**

URZĘD WOJEWÓDZKI
KRAJOWY REJESTR ZABYTKÓW
ul. Krakowska 20, 57-700 Wrocław

Urząd Miejski w Żurawicy
ul. Wolności 10, 57-700 Żurawica

Andrzej Bednarz

Żurawica 2012

Opracował:
BEDNARZ Andrzej

Spis treści

1. Wprowadzenie

1.1. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

2. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

3. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

3.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

3.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury w latach 2004-2013

3.3. Narodowy Program Kultury: „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego”

3.4. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z wojewódzkim programem opieki nad zabytkami

3.5. Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego

3.6. Plan zagospodarowania przestrzennego Województwa Podkarpackiego

3.7. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Podkarpackiego

4. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy Żurawica

4.1. Charakterystyka gminy Żurawica

4.2. Historia gminy Żurawica

4.3. Charakterystyka poszczególnych wsi

4.4. Wykaz obiektów gminy Żurawica wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego

4.4.1. Zabytki nieruchome

4.4.2. Zabytki ruchome

4.4.3. Zabytki archeologiczne

4.5. Obiekty w ewidencji gminnej

4.5.1. Obiekty Archeologiczne

4.5.2. Cmentarze z terenu Gminy Żurawica

4.6. Zespoły najcenniejszych zabytków ruchomych i nieruchomych o dużej wartości historycznej

4.7. Walory turystyczne gminy Żurawica

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Żurawica na lata 2012 – 2016

- 5.0. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego
  - 5.1. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego
  - 5.2. Strategia Rozwoju Społeczno – Gospodarczego gminy Żurawica
  - 5.3. Zasady ochrony dóbr kultury w planie zagospodarowania przestrzennego
- 6. Cele gminnego Programu nad Zabytkami
  - 6.1. Cele i założenia ochrony stanowisk archeologicznych
- 7. Ocena szans i zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego w gminie Żurawica
- 8. Źródła finansowania opieki nad zabytkami
  - 8.1. Dotacje Unii Europejskiej na opiekę nad zabytkami
  - 8.2. Finanse publiczne z budżetu państwa i województwa podkarpackiego
  - 8.3. Środki z budżetu gminnego na obiekty zabytkowe
- 9. Nadzorowanie i weryfikacja realizacji programu

1. Wprowadzenie

„Dziedzictwo kulturowe stanowi dziś z jednej strony przedmiot ochrony, z drugiej zaś potencjał, który winien zostać wykorzystany dla przyszłego rozwoju”.

Głównym celem opracowania gminnego planu opieki nad zabytkami, jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego położonego na obszarze gminy, w szczególności w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych oraz zachowania krajobrazu kulturowego. W tym celu konieczne jest ustalenie w programie uwarunkowań dotyczących organizacji i finansowania działań zmierzających do ochrony środowiska kulturowego, a także odpowiednich działań edukacyjnych i wychowawczych wobec społeczności gminy.

Program ma pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w programie działania są skierowane na poprawę stanu zabytków, ich rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Gminny program opieki nad zabytkami, m.in. poprzez działania edukacyjne, ma też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, roli i znaczenia lokalnych wartości. Stanowi punkt wyjścia do stworzenia możliwości współpracy między Gminą oraz posiadaczami zabytków w celu jak największej dbałości o dziedzictwo kulturowe, a także promowanie go jako atrakcyjny produkt turystyczny.

Gminny program opracowany został na cztery lata i będzie cyklicznie aktualizowany. Dwa lata od ogłoszenia Wójt sporządzi sprawozdanie z jego wykonania, które przedstawi radzie gminy. Prowadzony w trakcie realizacji programu monitoring umożliwi uwzględnianie nowych uwarunkowań prawnych, społecznych i gospodarczych oraz sprecyzowanie lub modyfikację założonych celów.

1.1. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawą prawną niniejszego opracowania jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568, z 2004 r. Nr 96, poz. 959, Nr 238, poz. 2390, z 2006 r. Nr 50, poz. 362, Nr 126, poz. 875, z 2007 r. Nr 192, poz. 1394, z 2009 r. Nr 31, poz. 206, Nr 97, poz. 804, z 2010 r. Nr 75, poz. 474, Nr 130, poz. 871)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Żurawica na lata 2012-2016 ma na celu:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

2. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków

Na obowiązek ochrony zabytków wskazuje Konstytucja Rzeczypospolitej Polski. W myśl art. 5 Konstytucji „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...). Istotnym elementem tego dziedzictwa są zabytki, które w swych niematerialnych wartościach są dobrem wspólnym”. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż obowiązkiem Obywatela (...) jest troska o dobro wspólne”.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje pojęcie zabytku. Jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Zabytki podzielono na grupy. Pierwsza stanowią zabytki nieruchome, do których zaliczają się krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Druga grupa obejmuje zabytki ruchome: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje, numizmaty, militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery, wytwory techniki, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne. Trzecią grupą są zabytki archeologiczne: pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Organami ochrony zabytków są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków,

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Żurawica na lata 2012 – 2016

- Wojewoda, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków. Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć w drodze porozumienia wykonywanie części kompetencji wojewódzkiego konserwatora zabytków gminom i powiatom, z wyjątkiem prowadzenia rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez administrację publiczną działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrole stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego, ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego:

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na Gminie obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami. Program opieki przyjmuje Rada Gminy po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Następnie dokument ten jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji tego programu Wójt sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy. Co cztery lata program ten powinien być aktualizowany. Organ stanowiący Gminy może udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Zadaniem własnym jednostki samorządu terytorialnego jest sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada. Ponadto zadania Gminy z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wpisane są w Ustawę z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity Dz. U. z 001 r. Nr 142 poz. 1591 z późn. zm.).

Inne uregulowania prawne

Obowiązek ochrony zabytków uwzględniony został również w innych ustawach, takich jak:

- ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. Nr 80, poz. 717 z późn. zm.),
- ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (tekst jednolity Dz. U. z 2008 r., Nr 156, poz. 1118 z późn. zm.),
- ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (tekst jednolity Dz. U. z 2008 r., Nr 25, poz. 150),
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. Nr 92, poz. 880),
- ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jednolity Dz. U. z 2001 r., Nr 13, poz. 123),
- ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2003 r., Nr 96, poz. 873 z późn. zm.).

3. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

3.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

3.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury w latach 2004-2013

Misją Narodowej Strategii Rozwoju Kultury jest: „zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów.” Formułując zadania powiatu w zakresie ochrony dóbr kultury musimy realizować powyższy cel.

Tezy Narodowej Strategii zakładają zwiększenie poziomu aktywności na szczeblu regionalnym w sferze kultury. Dotyczy to „ umiejętne wkomponowania zadań z obszarów kultury w plan rozwojowy regionu, przy założeniu, iż rozwój kultury wspiera poprawę jakości potencjału regionu w dziedzinie kapitału intelektualnego oraz kapitału społecznego. Przygotowanie regionów (władz samorządowych i partnerów społecznych oraz instytucjonalnych) do tej aktywności jest ważne dla pozyskiwania funduszy Unii Europejskiej (w tym i z edycji INTERREG), także w kontekście następnego okresu programowania na lata 2007– 2013”.

W założeniach Państwo Polskie powinno być partnerem dla jednostek samorządu terytorialnego i wspólnie z nimi kształtować kulturę w regionach. Do tego celu „niezbędne jest zinstytucjonalizowanie platformy współpracy pomiędzy państwem a samorządami, a także w większym stopniu wykorzystanie możliwości tworzenia i prowadzenia wspólnych instytucji i wspólnych inwestycji w sferze kultury. Samorzady terytorialne powinny zyskać większą motywację w kształtowaniu instytucjonalnego zaplecza dla rozwoju kultury, w tym do wypełniania założonych w lokalnych strategiach rozwoju celów w sferze kultury, a rola państwa powinna sprowadzać się do badań naukowych i monitorowania tej sfery oraz do skutecznego zapobiegania sytuacjom kryzysowym. Jednocześnie Minister Kultury powinien posiadać odpowiednie środki na sprawowanie mecenatu nad działalnością instytucji kultury oraz instrumenty o charakterze motywującym, za pomocą których możliwa będzie realizacja polityki kulturalnej państwa w regionach”.

Narodowa Strategia kultury wskazuje bardzo ważną przemianę w kształtowaniu podejścia do sposobów ochrony dziedzictwa kulturowego. Współczesna ochrona zabytków powinna skupiać się na aktywnym działaniu ze względu na „rosnące znaczenie powiązania kultury z rozwojem gospodarczym i dochodami regionów”. Elementy naszej spuścizny kulturowej powinny zostać wykorzystane dla podjęcia działań w kształtowaniu zintegrowanych produktów turystycznych. Strategicznymi obszarami w okresie programowania 2004–2013 są m.in. ochrona dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie ochrona i rewaloryzacja zabytków⁴. Rola Ministra Kultury oraz jednostek samorządu terytorialnego jest motywowanie społeczności do partycypacji w funkcjonowaniu sfery kultury, w tym do dobrowolnego udziału w finansowaniu instytucji i wydarzeń kulturalnych oraz twórców za pomocą stworzonych narzędzi podatkowych. W tym celu Minister Kultury i samorządy powinny rozszerzyć obowiązki odpowiednich komórek swoich urzędów w zakresie promocji społecznej odpowiedzialności obywateli za kulturę (wspólne kampanie promocyjne, powstawanie społecznych paneli eksperckich i ciał doradczych związanych z możliwością pozyskania dodatkowych funduszy na kulturę w regionach).

W związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w równym stopniu zadaniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, jednostek samorządu terytorialnego i instytucji kultury staje się pozyskanie środków na kulturę z funduszy strukturalnych oraz innych środków Unii Europejskiej. W tym celu Minister Kultury i samorządy powinny zapewnić odpowiednie środki na wkład własny do projektów realizowanych w sferze kultury.

Celem cząstkowym w narodowej strategii kultury jest m.in. zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków⁵. Jednostki samorządu terytorialnego zostały określone jako partnerzy w finansowaniu wdrażania narodowej strategii rozwoju kultury.

3.3. Narodowy Program Kultury: „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego”

Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” jest dokumentem służącym wdrożeniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury w latach 2004 – 2013 w sferze spuścizny kulturowej Polski, stworzonym przez zespół ekspertów przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Jego celem jest poprawa stanu i dostępności zabytków poprzez:

- a) tworzenie warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków,
- b) kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacje na cele społeczne,
- c) zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości,
- d) tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
- e) promocje polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce i za granicą,
- f) wzmocnienie zasobów ludzkich w sferze ochrony zabytków,
- g) podnoszenie świadomości społecznej dotyczącej dziedzictwa kulturowego,
- h) zabezpieczenie zabytków i archiwaliów przed nielegalnym wywozem za granicę.

Narodowy Program Kultury wskazuje możliwości finansowania ochrony dziedzictwa kulturowego ze środków publicznych: z budżetu Ministra Kultury, jednostek samorządu terytorialnego oraz funduszy strukturalnych, np.: Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego - jego możliwości dla sektora kultury dotyczą przede wszystkim tworzenia, modernizacji i rozwoju infrastruktury w tym obszarze, w tym rewaloryzacji i adaptacji obiektów stanowiących dziedzictwo kulturowe lub przemysłowe. Odnosi się to przede wszystkim do tworzenia centrów kulturalnych, traktowanych jako miejsce spotkań i odgrywających znaczną rolę w wymianie kulturalnej oraz otwarciu się regionu na zewnątrz. Szczególną kategorią w infrastrukturze kulturalnej są zabytki i muzea, które mają potencjał ekonomiczny. Mogą one stanowić atrakcję turystyczną, przyczyniając się do wzrostu zainteresowania regionem zarówno dla turystów, jak i w sposób pośredni dla inwestorów. Kolejną możliwość daje Europejski Fundusz Społeczny ukierunkowany zwłaszcza na procesy dostosowawcze i unowocześnianie polityki zatrudnienia. Najczęściej projekty kulturalne z tego zakresu są bezpośrednio lub pośrednio związane z promocją danego obszaru, a także ulepszeniem usług związanych z turystyką. Efekty działalności kulturalnej wykraczają jednak daleko poza podniesienie atrakcyjności turystycznej.

3.4. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z wojewódzkim programem opieki nad zabytkami

3.5. Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego

Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020 wyznacza kierunki polityki regionalnej dla różnych poziomów administracji samorządowej oraz partnerów społecznych i gospodarczych. Jak stwierdzono w części wstępnej „Nadrzędnym celem Strategii jest zapewnienie województwu podkarpackiemu partnerskiej i konkurencyjnej pozycji w Polsce i Europie, w oparciu o geograficzne położenie, potencjał demograficzny, tradycje przemysłowe, walory środowiskowe, historyczne i kulturowe”.

Województwo dysponuje krajobrazem kulturowym o wybitnych wartościach estetycznych, skupionym na niewielkiej, stosunkowo dobrze skomunikowanej wewnętrznie przestrzeni. Można, bez zbytej przesady, określić województwo podkarpackie, jako: park kultury, skansen, wpisany w krajobraz naturalny: parków krajobrazowych, parków narodowych i rezerwatów przyrody. Wyróżniającym województwo potencjałem jest wielowatkowe dziedzictwo kulturowe, wpisane w konteksty religijne i zachowane, częstokroć, w unikalnej formie oraz zasoby współczesnej kultury regionu: twórcy, środowiska artystyczne i intelektualne, imprezy, instytucje, organizacje pozarządowe.

3.6. Plan zagospodarowania przestrzennego Województwa Podkarpackiego

Kierunki polityki przestrzennej zawarte w planie zagospodarowania przestrzennego zostały powiązane z określonymi w strategii rozwoju województwa polami strategicznymi, priorytetami, celami i kierunkami działań. Wśród nich trzecie pole strategiczne to kultura, turystyka i ochrona środowiska. W ramach tego pola za priorytet przyjęto Rozwój kultury i ochronę walorów przyrodniczych i krajobrazowych regionu jako warunek podniesienia konkurencyjności produktu turystycznego. Za jeden z trzech przyjętych w jego ramach celów strategicznych uznano wzbogacenie istniejących i kreowanie nowych produktów turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym i unikatowych wartościach przyrodniczo-kulturowych. Jednym ze sposobów realizacji tego celu winna być rewaloryzacja

dziedzictwa kulturowego, wartości krajobrazowych i przyrodniczych oraz rozwój działalności kulturowej jako podstawy tworzenia produktu turystycznego.

Ważne dla ochrony dziedzictwa kulturowego są przyjęte w planie zasady, wśród których istotne znaczenie dla ochrony i opieki nad zabytkami mają przede wszystkim:

- ochrona zasobów kultury materialnej i niematerialnej oraz utrzymanie ładu przestrzennego w obrębie dawnych układów urbanistycznych i obszarów proponowanych do ochrony krajobrazu kulturowego,
- przeznaczanie obszarów predysponowanych do ochrony przyrodniczej i krajobrazowej oraz obiektów stanowiących dziedzictwo kulturowe o różnym reżimie ochronnym, oparte o dokładne rozpoznanie zasobów, waloryzację terenu i określenie odporności środowiska na antropopresję,
- tworzenie spójnego systemu ekologicznego poprzez rozwój wielkoprzestrzennych obszarów ochrony środowiska naturalnego i kulturowego,
- promocja obszarów koncentracji walorów turystycznych, zespołów i obiektów zabytkowych w celu ich gospodarczego wykorzystania,
- zasada maksymalnej integracji działań na rzecz ochrony środowiska, w szczególności walorów krajobrazowych, przyrody, ochrony bioróżnorodności przyrody i krajobrazu kulturowego w sferze badawczej, społeczno-gospodarczej i ekonomicznej oraz w wojewódzkich programach sektorowych, na obszarach transgranicznych i na obszarach stykowych z sąsiednimi województwami,
- ograniczanie negatywnych skutków działalności urządzeń infrastruktury technicznej, społecznej i gospodarczej oraz różnych form aktywności społecznej i gospodarczej na środowisko naturalne i kulturowe.

W planie zawarto też ustalenia w zakresie ochrony, kształtowania i racjonalnego wykorzystania krajobrazu kulturowego, w których określono i wymieniono m.in.: obszary szczególnej ochrony krajobrazu kulturowego, obszary rezerwatów kulturowych, obiekty zabytkowe i zespoły obiektów zabytkowych przewidziane do szczególnej ochrony i wykorzystania turystycznego (m.in. jako Pomniki Historii). Wskazano także na historyczne układy urbanistyczne przewidziane do szczególnej ochrony, obiekty i zespoły obiektów wymagające stałej ochrony konserwatorskiej, istniejące i projektowane szlaki kulturowe oraz

określono zasady ochrony i zagospodarowania przestrzennego na obszarach szczególnej ochrony krajobrazu kulturowego, jak również zasady ochrony układów urbanistycznych objętych szczególną ochroną. W Planie sformułowano także podstawowe cele i zasady realizacji oraz wyznaczono ogólnie obszar „Programu ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego terenów przygranicznych w zakresie unikatowej architektury drewnianej”.

Plan wskazuje także na konieczność wykonania studiów programowo-przestrzennych dla: wskazanych stref koncentracji walorów turystycznych, ochrony zabytkowej architektury drewnianej terenów pogranicza, projektowanych parków i rezerwatów kulturowych, projektowanych szlaków kulturowych, stref uzdrowiskowych. Opracowanie ww. studiów określone zostało jako zadanie władz województwa. Uznano także za konieczne sporządzenie przez inne jednostki samorządowe miejscowych planów rewitalizacji, rewitalizacji i zagospodarowania przestrzennego wybranych zabytkowych centrów miast historycznych oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla obszarów proponowanych Pomników Historii.

W planie zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego zawarto także wykaz działań i zadań, w ujęciu przedmiotowym i podmiotowym (między innymi w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego), których realizacja jest niezbędna dla osiągnięcia założonych w planie celów.

3.7. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Podkarpackiego

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Podkarpackiego na lata 2010 - 2013 zauważa potrzebę pilnego ratowania zasobów dziedzictwa. Jako priorytet ochrony zabytków wskazuje w szczególności elementy tradycyjnego krajobrazu kulturowego, który ulega dynamicznemu procesowi degradacji. Deprecjacja unikalnych, charakterystycznych cech, właściwych dla specyfiki regionu prowadzi do zanikania tożsamości kulturowej. Dlatego zachowanie i ochrona tego dziedzictwa – materialnego świadectwa przeszłości - jest niezbędne dla przetrwania pamięci o złożonej historii i dawnych mieszkańcach województwa podkarpackiego. Priorytetami Programu jest m.in.:

- zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi regionu służące budowaniu tożsamości mieszkańców oraz promocji turystycznej,

- ochrona charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego wsi regionalnego budownictwa wiejskiego,
- odnowa krajobrazu kulturowego wsi polskiej,
- ożywienie obszarów zabytkowych.

4. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy Żurawica

4.1. Charakterystyka gminy Żurawica

Gmina Żurawica administracyjnie należy do województwa podkarpackiego oraz powiatu przemyskiego. Leży przy międzynarodowej trasie E - 40 w bezpośrednim sąsiedztwie miasta Przemyśla. Od północy sąsiaduje z gminą Orły i Stubno, od południa z miastem i gminą Przemyśl, od wschodu z gminą Medyka a od zachodu z gminą Rokietnica. Obszar gminy zamieszkiwany jest przez 12 045 osób liczy 95 km². Centrum usługowo-administracyjnym oraz handlowym dla gminy Żurawica jest miasto Przemyśl, który obejmuje obszar 44 km² i zamieszkuje 68 095 osób.

Żurawica jest największą gminą w powiecie. Jej gęstość zaludnienia wynosi 126 osób na km². Kolejne pod względem wielkości są Maćkowice i Wyszatyce. Te trzy miejscowości stanowią niemal 60% powierzchni gminy. Najmniejsze miejscowości to Buszkowice, Buszkowiczki i Batycze. Sieć osadniczą gminy tworzą dodatkowo Bolestraszyce, Kosienice i Orzechowce.

Pod względem geograficznym gmina położona jest na pograniczu Doliny Sanu i wschodniej części Pogórza Rzeszowskiego, zwanego również wysoczyzną Kańczudzką. Przez cztery wsie gminy: Bolestraszyce, Buszkowice, Buszkowiczki i Wyszatyce przepływa rzeka San. Obszar gminy zasobny jest w wody podziemne płytko zalegające, związane z wodami rzecznyymi o zróżnicowanej wydajności. Przez obszar gminy przepływa również rzeka Rada oraz kilka potoków: Żurawicki, Maćkowicki i Kanycki w Kosienicach. Cieki wodne przepływające przez gminę niewątpliwie są jej walorem przyrodniczym, jednak okresowo stanowią potencjalne zagrożenie powodziowe dla wielu miejscowości. Gmina leży na obszarze zaliczanym do typu klimatycznego kotlin podgórskich z przewagą cech kontynentalnych.

4.2. Historia miejscowości Żurawica

Pierwsza informacja źródłowa na temat Żurawicy pochodzi z 1387 r., kiedy to Władysław Jagiełło nadał wieś, dotąd królewską, w dziedziczne posiadanie rycerzom ze Sprowy herbu Odrowąż. Następnie, dokumentem datowanym na dzień 15 września 1388 r. król, na prośbę Jaśka ze Sprowy herbu Odrowąż, przenosi jego wieś z prawa polskiego na magdeburskie. Jedną z tych wsi była właśnie Żurawica. Dokumenty mówią wyraźnie o wsi Żurawica, jako już istniejącej i do tego posiadającej prawo polskie. Jak to bywa często w wypadku innych miejscowości, pierwsza informacja o osadzie nie oznacza informacji o jej powstaniu.

W 1972 r. podczas remontu na terenie Szpitala Psychiatrycznego natrafiono na ludzkie kości. Archeolodzy odnaleźli dwa groby zawierające ludzkie szkielety oraz ozdoby z którymi pochowano zmarłych. Pozwoliły one na datowanie znalezisk na okres pomiędzy końcem wieku X, a połową wieku XII. W połączeniu z faktem, że najbliższym sąsiedztwie cmentarzyska zarejestrowano ślady osady z okresu wczesnego średniowiecza pozwala to stwierdzić, że dzieje stałego osadnictwa ludzkiego w Żurawicy sięgają co najmniej wieku XII. Za mało jednak wiadomo o tej wczesnośredniowiecznej osadzie, aby uważać ją z całą pewnością za bezpośrednią poprzedniczkę znanej ze źródeł pisanych wsi Żurawicy. Nie można bowiem wykluczyć, że z jakichś względów przestała ona istnieć, a w jej pobliżu powstała zupełnie nowa osada o nazwie Żurawica.

W 1416 r. rycerze ze Sprowy - Piotr i Dobiesław, herbu Odrowąż, kasztelan przemyski, erygowali w stanowiącej ich własność Żurawicy parafię rzymsko - katolicką. Należy jednak przypuszczać, że parafia powstała nieco wcześniej, ponieważ w 1406 r. mowa jest o otrzymanym przez nią uposażeniu, na które składała się tak ziemia, jaki i świadczenia w naturze (dziesięciny). Prawdopodobnie później przy parafii zaczęła działać szkoła, skoro w 1440 r. na Uniwersytet Krakowski zapisał się syn chłopski z Żurawicy - Marcin.

Za czasów Orzechowskiego, w 1515r. wzmiankowana jest też w Żurawicy parafia obrządku greckiego, która jednak, jak się przypuszcza, powstała znacznie wcześniej, być może nawet jeszcze przed parafią łacińską. Po Orzechowskich dobra żurawickie przeszły w ręce Lubomirskich. W 1580 r. właścicielem Żurawicy stał się Sebastian Lubomirski, kasztelan wojnicki. Od jego spadkobierców klucz żurawicki zakupiła Anna z Niemieckich, żona Stanisława Stadnickiego – „Diabła Łańcuckiego”. Po śmierci Stanisława, a później Anny, Żurawica przypadła ich dzieciom. W 1622 r. Konstanty Korniakt dzięki długoletnim procesom z rodziną Stadnickich, przejmuje w posiadanie cały klucz żurawicki.

Konstanty ożenił się z córką wojewody sandomierskiego Elżbietą Ossolińską, a owocem tego związku było dwóch synów i córka. Zmarł dwa lata po objęciu Żurawicy - w 1624 roku. Starszy z nich - Aleksander Zbigniew, wzmiankowany jako dworzanin królewski, zmarł przedwcześnie nie dożywszy nawet 30-tych. Pozostawił córkę Elżbietę, która została żoną Marcina Krasickiego, kasztelana przemyskiego. Młodszy z synów Konstantego, Karol Franciszek, dziedzic na Białobokach, Sośnicy i Żurawicy, wstąpił się w 1648 r., kiedy to na czele swych prywatnych oddziałów złożonych w znacznej mierze z żurawickich chłopów uwolnił oblężony przez Kozaków i Tatarów i Przemyśl. Zdobytą chorągiew kozacką uroczyście powieszono jako wotum dziękczynne w katedrze przemyskiej. W kolejnych latach walczył także ze Szwedami, Węgrami Jerzego Rakoczego i w wyprawie przeciw Rosji.

Karol Franciszek okazał się też dobrodziejem parafii w samej Żurawicy - w 1640 r. odnowił mianowicie fundację parafii. Karol Franciszek Korniakt - poległ w bitwie z Tatarami pod Zborowem w 1672 r., a pochowany został w katedrze przemyskiej. Żona Katarzyna Bełżecka powiła mu dwie córki i dwóch synów - Michała i Antoniego Karola. Antoni Karol, który przeżył brata, okazał się jednak nie tylko ostatnim właścicielem Żurawicy z rodziny Korniaktów, ale i ostatnim przedstawicielem rodu.

Nie wiadomo kto był właścicielem Żurawicy po Korniaktach. Wiadomo natomiast, że na początku XIX wieku majątność kupił Wojciech Rudolf Horodyński h. Korczak, potem zaś właścicielem dóbr żurawickich był jego syn – Józef Horodyński. W 1834 klucz żurawicki kupuje od niego ks. Leon Sapieha, właściciel dóbr krasiczyńskich. Od tego momentu

Żurawica przestaje być rezydencją szlachecką, ks. Sapieha mieszkał bowiem w Krasieczynie.

Sapiehowie byli właścicielami dóbr żurawickich do II wojny światowej. W latach 80-tych XIX w. Żurawica stała się częścią twierdzy przemyskiej, a to za sprawą wybudowanego tu fortu XII.

ZABYTKI

- **KOŚCIÓŁ PAR.P.W.NIEPOKALANEGO POCZĘCIA NMP**
- **FORT WERNER XII**
- **FORT XVIII LIPOWICA (wpisany do rejestru zabytków miasta Przemyśl)**
- **BATERIA RDZENIA XVIIIIC „LAS” (wpisany do rejestru zabytków miasta Przemyśl)**
- **WAŁ RDZENIA LIPOWICA**
- **KOSZARY WOJSKOWE**
- **POZOSTAŁOŚCI FORTECZNEGO LOTNISKA**
- **FORT W XII ½ ŻURAWICA**
- **DOM KATOLICKI**
- **ZESPÓŁ DWORSKI SAPIEHÓW**
- **ZESPÓŁ FOLWARCZNY**
- **DZWONNICA**

4.3. Charakterystyka poszczególnych wsi:

WYSZATYCE

To jedna z najstarszych wsi całej ziemi przemyskiej. Pierwsza informacja na jej temat pochodzi z 1293 r. Nazwa miejscowości pochodzi od bojara ruskiego Dawida Wyszatycza, być może założyciela osady. Już przed 1390 r. istniała w Wyszatycach parafia grecka, jedna z najstarszych w diecezji przemyskiej. Do grona najstarszych zaliczano też parafię rzymsko - katolicką, która powstała tu w 1419 r., a ufundowana została przez Władysława Jagiełłę. Jako uposażenie otrzymała parafia jeden łan gruntów ornych, nadto ogród, łąki i pastwiska oraz karcznię. W 1557 r. król Zygmunt August parafię wyszatycką przekazał mansjonarzom katedry w Przemyślu, którzy czerpiąc dochody z jej uposażenia, sprawowali zarazem opiekę duszpasterską nad mieszkańcami. Po I rozbiorze Polski władze zaborcze skasowały mansjonarzy i w Wyszatycach znów powstała osobna parafia.

Do roku 1772 stanowiły dobra wyszatyckie własność królewską, wchodziły w skład starostwa przemyskiego i były zarządzane przez starostów bądź ich urzędników, niejednokrotnie też puszczone były w dzierżawę. Po I rozbiorze przejęte zostały przez skarb cesarski - tzw. kamerę, i jak inne dobra kameralne zostały sprzedane w ręce prywatne. Nabywcami byli Kraińscy - pierwszym właścicielem Wyszatyc z tej rodziny był Mateusz Kraiński. Za czasów Kraińskich, a konkretnie Maurycego powstał tu istniejący do dziś dwór. Warto wspomnieć, że jego budowniczy był człowiekiem aktywnym politycznie, sprawował m. in. funkcję wiceprezesa Wydziału Krajowego Galicji.

W latach 80-tych XIX wieku, dobra wyszatyckie, należące do Władysława Kraińskiego zajmowały powierzchnię 238 mórg gruntów ornych oraz 11 łąk, pastwisk i ogrodów. Mieszkało w tym czasie w Wyszatycach ponad 1700 mieszkańców, w połowie Polaków i w połowie Rusinów, nadto ok. 50 Żydów. Liczyła wieś 310 domów, gospodarowali zaś mieszkańcy ogółem na blisko 1500 morgach gruntów ornych, 229 łąk i ogrodów oraz 650 pastwisk. W 1914 r. liczyła natomiast wieś już 2200 mieszkańców, w podobnych proporcjach - po połowie Polaków i Rusinów. Od 1861 r. działała w Wyszatycach szkoła trywialna, zamieniona w 1874 r. na etatową, stojącą na wyższym stopniu hierarchii oświatowej.

Przełom wieków przyniósł wsi wiele zniszczeń. W 1895 miał miejsce wielki pożar - spaliła się prawie cała wieś Wyszatyce. W czasie I wojny światowej mieszkańcom dała się we znaki bezpośrednia bliskość twierdzy Przemyśl. Ludność została bowiem wysiedlona, a w toku bojów o Przemyśl zabudowania uległy zniszczeniu. Mieszkańcy powrócili po zakończeniu działań, po blisko 3 letnim pobycie poza rodzinną wsią przystąpili do odbudowy domów.

W okresie międzywojennym prężnie rozwijała się działalność kulturalna, istniał nawet Zespół Artystyczny Pieśni i Tańca. II wojna światowa nie przyniosła wsi wielu zniszczeń materialnych, ale wydatnie przyczyniła się do zniszczenia współżycia obu grup wyznaniowych i narodowych. Po społeczności grecko - katolickiej, wysiedlonej w ramach akcji "Wisła" pozostała nieczynna dziś, cerkiew.

ZABYTKI

- **KOŚCIÓŁ PAR.P.W. ŚW. MIKOŁAJA**
- **ZESPÓŁ CERKWI GR-KAT. PAR.P.W. PRZEMIENIENIA PAŃSKIEGO**
- **ZESPÓŁ DWORSKI**

BATYCZE

Od początku swego istnienia związane były Batycze z Żurawicą, wchodząc w skład powstałej tu u progu XV wieku parafii rzymsko - katolickiej. W XVII wieku wieś liczyła ok. 100 mieszkańców, u schyłku XVIII ok. 280, z tego ok. 260 greko - katolików. W końcu XIX wieku wieś miała 373 mieszkańców, jak przed wiekiem w zdecydowanej większości wyznania grecko - katolickiego (342), wyznanie rzymsko - katolickie reprezentowało 24 osoby, a mojżeszowe 7.1 pierwsze i drugie należało wówczas do parafii w Ujkowicach.

Batycka posiadłość ziemska, będąca własnością Edwarda Bogdańskiego, liczyła podówczas 250 mórg gruntów orných, 20 mórg łąk i ogrodów oraz 5 mórg pastwisk. Ciekawym zabytkiem Batycz jest murowana cerkiew św. Mikołaja, zbudowana na miejscu wcześniejszej, drewnianej, zniszczonej w czasie działań I wojny światowej. Świątynia, zbudowana w 1935 r. krótko służyła wysiedlonej po II wojnie światowej społeczności grecko - katolickiej, następnie przez wiele lat była nieczynna. Obecnie pełni funkcję kościoła rzymsko - katolickiego.

ZABYTKI

- DOM NR 29

BOLESTRASZYCE

Początki osady wiążą się z istnieniem na terenie późniejszych Bolestraszyce strażnicy, przy której poczęli się osiedlać ludzie. Od XV w. były Bolestraszyce własnością rycerską - pierwszym znanym ze źródeł ich właścicielem był niejaki Steczko. Po nim wzmiankowany jako właściciel jest Świętopełk z Zawady herbu I.is, który otrzymał wieś jako posag żony. Potomkowie owego Świętopełka przyjęli nazwisko Bolestraszyccy i pozostali właścicielami osady aż po połowę XVII w. W tymże XVII w., około 1662 r. liczyły Bolestraszyce 254 mieszkańców płacących podatek zwany pogłównym. Warto wspomnieć, że jeden z ostatnich Bolestraszyckich - Samuel Świętopełk wydał w 1620 r. przetłumaczoną przez siebie

antypapieską książkę, za co został skazany na karę więzienia, książka zaś otrzymała wyrok spalenia. Nic nie wiadomo, aby wyrok wykonano. W późniejszych wiekach Bolestraszyce stanowiły własność Drohojowskich, a na początku XIX w. przeszły na rzecz Morskich. Po tych ostatnich wieś dostała się Ostrowskim. Julia z Ostrowskich wyszła za mąż Piotra Michałowskiego, znanego i wówczas i dziś malarza, który w 1846 r. osiadł w bolestraszyckim majątku żony.

Tu powstało wiele jego obrazów - malował konie oraz portrety mieszkańców Bolestraszyce i okolicy (m. in. Portret Seńki). Co ciekawe, okazał się też Michałowski znakomitym gospodarzem, doprowadzając klucz bolestraszycki do kwitnącego stanu, pomimo trudności jakie wiązały się ze zniesieniem w 1848 r. pańszczyzny. Po śmierci artysty dobra bolestraszyckie pozostawały własnością jego rodziny (żony, syna i córki - Adamowej Łempickiej) do 1910 r., kiedy to zakupili je Zajączkowscy. Ci ostatni byli ich właścicielami do 1944 r.

W końcu XIX wieku dobra te obejmowały 731 mórg gruntów ornych, 195 mórg łąk i ogrodów, 3 pastwisk i 176 mórg lasu. Liczyła wówczas wieś 1326 mieszkańców, z czego najwięcej było greko - katolików (572), następnie 401 mieszkańców wyznania rzymsko - katolickiego i 353 Żydów. Istniała we wsi osobna parafia grecko - katolicka, mieszkańcy wyznania rzymsko - katolickiego należeli natomiast do parafii żurawickiej.

Istniejący do dziś dwór, będący cennym zabytkiem przeszłości Bolestraszyce powstał na miejscu zagospodarowanym na cele rezydencjonalne już w średniowieczu. Już około połowy XV wieku na wzgórzu powstała drewniana forteczka, broniona dodatkowo przez wały ziemne i fosę. Na przełomie XVI i XVII wieku, jeszcze za czasów Bolestraszyckich, na miejscu owej drewnianej warowni powstał murowany dwór obronny. Istniał on do I połowy XIX w., kiedy to popadający coraz bardziej w ruinę obiekt został rozebrany. Właściciele majątku przenieśli się do zbudowanej w XVIII w. przez Drohojowskich oficyny, którą zaadaptowali na potrzeby rezydencji. To zaś, co pozostało po dawnej fortalicji stała się fundamentem, na którym po 1850 r. powstał istniejący do dziś drewniany kościółek. Inicjatorką jego budowy była Julia z Ostrowskich Michałowska. W okresie międzywojennym do świątyni dobudowano wieżyczkę. Przekształcona w dwór dawna oficyna po II wojnie światowej stała się własnością państwa. Początkowo mieściła się tu szkoła podstawowa, następnie gminny ośrodek maszynowy, który zdecydowanie nie dorównywał

Michałowskiemu jako zarządca. Na szczęście w 1975 r. wymagający już gruntownej renowacji budynek dworu oraz budynki gospodarcze przekazane zostały Zakładowi Fizjografii i Arboretum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu. Odremontowany dwór stał się siedzibą największej dziś atrakcji Bolestraszyce.

ZABYTKI

- **FORT GW XIII SAN RIDEAU**
- **FORT GW XIII A ZABŁOCIE**
- **FORT XIII B BOLESTRASZYCE**
- **ZESPÓŁ DWORSKI**

BUSZKOWICE

Wieś leży nad Sanem, bezpośrednio na wschód od Przemyśla, przy linii kolejowej Kraków - Medyka. Pierwsza informacja o niej pochodzi z wieku XVI, istniał tu wówczas dwór obronny, należący do właścicieli wsi - Ligęzów. W 1600 r. obronność dworu okazała się zwodna, w tym bowiem roku na Buszkowice najechał Jan Krasicki i po zdobyciu dworu zabił broniącego się w nim Stanisława Ligęzę.

Następnymi właścicielami wioski byli Trawińscy. Później wieś należała do Korniaktów, na początku XIX wieku nabyli ją Sapiehowie i włączyli w skład rozległych dóbr. W końcu XIX wieku, miejscowość Buszkowice liczyła 341 mieszkańców, z czego 304 było wyznania grecko - katolickiego, 20 rzymsko - katolickiego, a 17 mojżeszowego. Pierwsi i drudzy należeli do parafii w Żurawicy. Istniał tu wówczas majątek ziemski należący do właściciela Żurawicy - Adama Sapiehy, liczący blisko 200 morgów. Działała wówczas szkoła elementarna, do której uczęszczały także dzieci z Buszkowiczek.

ZABYTKI

- **KOŚCIÓŁ RZYM-KAT.PAR.P.W. NMP KRÓLOWEJ**

BUSZKOWICZKI

Wieś położona nad Sanem, w sąsiedztwie Buszkowic i Przemyśla. W końcu XIX wieku zamieszkiwało ją 308 mieszkańców, z czego zdecydowana większość - 280 wyznawało katolicyzm w obrządku greckim. Pozostali to rzymscy katolicy (21) i Żydzi (7). W Buszkowiczkach warto zobaczyć Baterie XII - Buszkowiczki", usytuowana w pobliżu Sanu jeden z obiektów pierścienia wewnętrznego Twierdzy Przemyśl. Baterie zbudowano w 1880 r., miała charakter półstały, służyła jako stanowisko artylerii. Jedno wałowy obiekt miał ochraniać most forteczny na Sanie, do dziś zachowały się z niego ślady schronów oraz wały i fosy.

ZABYTKI

- BATERIA XII BUSZKOWICZKI

KOSIENICE

Wieś nad potokiem Kanickim, dopływem uchodzącej do Sanu rzeki Rady, najwyższe punkty miejscowości sięgają 280 m. n.p.m. Pierwsze informacje źródłowe na temat Kosienic pochodzą ze schyłku XIV wieku. Należała ona wówczas do Konrada z Ziębic (Munsterberg) na Śląsku. Konrad określany jest w dokumentach jako "dziedzic wsi", zapewne więc jeszcze jego ojciec lub dziad przeniósł się ze Śląska na Ruś. Tak czy inaczej jego przodkowie byli dziedzicznymi wójtami Ziębic - Munsterberga, sam Konrad jest natomiast wspomniany w 1397 r. jako burgrabia przemyski. W 1399 r., wraz z żoną Petronellą ufundował Konrad kościół i parafię w Kosienicach. Zmarł w 1415 r.

Ze związku z Petronellą, współfundatorką kosienickiej parafii miał Konrad czterech synów - Konrada, dziedzica Kosienic, Fryderyka, Jerzego, dziedzica Zabłociec i Mikołaja, dziedzica Czelatyc. Najstarszy - Konrad od odziedziczonych Kosienic zaczął pisać się Kosienicki. Ożenił się z bliżej nam nie znaną Katarzyną, z którego to związku na świat przyszło czterech synów. Najstarszy z nich, noszący tradycyjne w rodzime imię Konrad

zapewnił ciągłość rodu, jednak jego dwaj synowie - Konrad i Stanisław zmarli bezpotomnie, Kosienice zaś wraz z ręką córki Konrada - Marty przeszły na rzecz Dolińskich, a następnie na własność Rafała Pełki, który skupił części wsi z innych rąk, stając się na pocz. XVI w. właścicielem całości wsi. Kosienice w tym czasie odbudowywały się po zniszczeniach, jakie przyniósł najazd wołoski z 1498 r., kiedy to Wołosi spalili wieś, a wielu jej mieszkańców uprowadzili w niewolę.

Po Pełkach wieś przeszła na rzecz Boratyńskich z Boratynia, a następnie Duńkowskich z Duńkowic. Za czasów tych ostatnich kościół w Kosienicach został zamieniony na zbór kalwiński, ale podsędek ziemi przemyskiej Marcin z Orska Duńkowski oddał go na powrót parafii rzymsko - katolickiej. W roku 1628 wraz z ręką Zofii Duńkowskiej przechodzą na rzecz Drohojowskich. W 1701 r. przekazali oni dochody z Kosienic na rzecz utworzonej przy kapitule przemyskiej kanonii swego imienia, która istniała do 1787 r. i zniesiona została przez władze zaborcze.

Jeszcze przed I rozbiorem Kosienice zmieniły właścicieli - od 1760 r. mianowicie wieś należała do Stadnickich. Wiele nowego przyniosła wsi epoka Aleksandra Stadnickiego, uczestnika wojny z Rosją 1812 r., który po zakończeniu przygody z mundurem osiadł w Kosienicach. Zajął się tu z energią gospodarstwem, rozbudowując folwark i znacznie upiększając park, uważany przez współczesnych za jeden z najpiękniejszych w całej ziemi przemyskiej. Zasłużył się też na polu dobroczynności, fundując zakład dla ubogich, który zajmował się wspieraniem niezdolnych do pracy mieszkańców Kosienic. Po jego śmierci w 1853 r. wdowa - Amelia z Siemiańskich wybudowała kościół pod wezwaniem św. Trójcy.

Okolo 1870 r. dwór i dobra ziemskie zakupił właściciel Rokietnicy, Zygmunt Dembowski. I on dobrze zapisał się nie tylko w pamięci mieszkańców, ale i w dziejach autonomicznej Galicji - był bowiem posłem na Sejm Krajowy i prezesem Towarzystwa Kredytowego we Lwowie. Za jego czasów - w 1880 r. Kosienice liczyły blisko 900 mieszkańców, z czego 180 wyznawało katolicyzm w obrządku rzymskich, pozostali mieszkańcy byli greko - katolikami, należeli zaś do parafii w Maćkowicach. Rzymsko - katolicka parafia kosienicka obejmowała zaś wówczas obok samych Kosienic, Ciemięrzowice, Dmytrowice, Maćkowice, Trójczyce i Zabłotce. Folwark należący do Dembowskiego, a zwany Olesiów, znajdował się w pld.- zach. części Kosienic. Zajmował on obszar 569 mórg gruntów ornych, 92 morgi łąk i ogrodów, 33 morgi pastwisk.

Po śmierci Zygmunta Dembowskiego w 1896 r. dobra kosienickie przeszły na jego syna Ignacego, który jednak w przeciwieństwie do poprzedników nie zajmował się gospodarstwem, ale wydzierżawił folwark. Stan taki trwał aż do 1944 r., kiedy majątek został przejęty przez państwo.

Położenie na przedpolu twierdzy przemyskiej przyniosło Kosienicom znaczne zniszczenia w czasie I wojny światowej. W okresie oblężenia Przemyśla mieszkańcy Kosienic byli dwukrotnie wysiedlani, a 14 listopada 1914 r. miało miejsce rosyjsko - austriackie starcie w rejonie "kościół w lesie", poza polem bitwy nie pozostała i sama wieś, we dworze bowiem ulokowano sztab rosyjski. W wyniku ostrzału spłonęło wiele zabudowań, poważnie uszkodzony został dwór oraz kościół, doszczętnie spłonęła cerkiew.

Przewaga ludności liczebna greko - katolickiej utrzymała się także w okresie międzywojennym, społeczność tego wyznania podjęła nawet w końcu lat 30-tych budowę cerkwi. W czasie okupacji ludność Ukraińska popierana była przez władze niemieckie, II wojna światowa nie przyniosła jednak takich zniszczeń jak pierwsza. Po jej zakończeniu ukraińska część mieszkańców wsi została wysiedlona w ramach akcji "Wisła" w marcu 1947 roku.

ZABYTKI

- KOŚCIÓŁ P.W TRÓJCY ŚWIETEJ
- POZOSTAŁOŚCI ZESPOŁU DWORSKIEGO

ORZECHOWCE

Wieś leży nad rzeczką Rada, dopływem Sanu. W XVI w. Orzechowce były własnością Orzechowskich herbu Oksza, którzy przenieśli się tu z Małopolski na Ruś. Orzechowski pisał: "Orichovianum est mihi natale rus atque solum". Potem była własnością Korniaktów, Rogalińskich, Jaworskich, Starzeńskich. W 1880 r. wieś zamieszkiwało blisko 500 mieszkańców, z czego 152 było wyznania rzymsko - katolickiego, natomiast pozostała większość grecko - katolickiego. I jedni i drudzy należeli do parafii w Ujkowicach, przy czym

w Orzechowcach była cerkiew filialna ujkowickiej parafii grecko - katolickiej, nosząca wezwanie św. Dymitra. Istniał tu wówczas majątek ziemski, należący do Sapiehów. Zajmował on 467 mórg gruntów ornych, 43 morgi łąk i ogrodów, 42 pastwisk i 5 lasu.

W Orzechowcach wart uwagi jest też kościół pod wezwaniem Matki Bożej Różańcowej, będący siedzibą erygowanej w 1969 r. parafii. Kościół Matki Bożej Różańcowej Istniejący wówczas kościół tymczasowy był niewystarczający, stąd potrzeba budowy nowej świątyni. Powstała ona wg projektu arch. Leonarda Reppelaw latach 1985 -1988, pracami kierował proboszcz ks. Aleksander Burdzy, a inwestycję w przeważającej mierze sfinansowali sami parafianie. Kościół, konsekrowany 16 października 1988 r., ma dwa poziomy, powierzchnia nawy głównej wynosi 528m.

ZABYTKI

- **BATERIA W X/B2 ORZECHOWCE**
- **WAŁ BATERII B2**
- **BATERIA W X/B3**
- **FORT ST.P**
- **FORT GW Xa PRUCHNICKA DROGA**
- **BATERIA PRUCHNICKA DROGA**
- **FORT XI CEGIELNIA**
- **SZANIEC XIb CEGIELNIA**

4.4. Wykaz obiektów gminy Żurawica wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego.

4.4.1. Zabytki nieruchome

Lp.	nr rejestru zabytków	data wpisu do rejestru zabytków	obiekt	miejsowość adres
1.	A-344	21.01.1969	Zespół dworski, 1 poł. XIX dwór	Bolestraszyce wł. Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszycach
2.	A-344	21.01.1969	Zespół dworski, 1 poł. XIX pawilon	Bolestraszyce wł. Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszycach
3.	A-344	21.01.1969	Zespół dworski, 1 poł. XIX kaplica	Bolestraszyce wł. Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszycach
4.	A-344	21.01.1969	Zespół dworski, 1 poł. XIX park	Bolestraszyce wł. Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszycach
5.	A-271	12.11.1987	Fort pancerny W-XIII „San Rideau”, ok. 1895,	Bolestraszyce wł. Starostwo Powiatowe Przemyśl
6.	A-272, A-188	28.12.1987, 5.12.2006	Fort artyleryjski W-XIII b „Bolestraszyce”, 1854-57, 1881-87, 1900-03	Bolestraszyce wł. Starostwo Powiatowe Przemyśl
7.	A-138	8.12.2005	Kościół par. p.w. Świętej Trójcy, 1853-56	Kosienice wł. Parafia Kosienice

8.	A-171	2.01.1987	Park dworski, XVIII/XIX	Kosienice wł. Urząd Gminy Żurawica
9.	A-599	12.12.1983	Zespół pałacowy, 2 poł. XIX, pocz. XX pałac	Maćkowice wł. Urząd Gminy Żurawica
10.	A-599	12.12.1983	Zespół pałacowy, 2 poł. XIX, pocz. XX oficyna drewniana	Maćkowice wł. RSW Niziny
11.	A-599	12.12.1983	Zespół pałacowy, 2 poł. XIX, pocz. XX park	Maćkowice wł. Urząd Gminy Żurawica
12.	A-276	27.02.1988	Bateria W X/B2	Orzechowce wł. Urząd Gminy Żurawica
13.	A-424	13.07.2010	Cerkiew greko-kat. p.w. Przemienienia Pańskiego, ob. nieużytkowana, 1936,	Wyszatyce wł. Towarzystwo Ulepszania miasta Przemyśl
14.	A-424	13.07.2010	Dzwonnica, 1936,	Wyszatyce wł. Towarzystwo Ulepszania miasta Przemyśl
15.	A-251	28.08.1987	Zespół dworski, XVIII-XIX dwór	Wyszatyce wł.RSHW Wyszatyce
16.	A-251	28.08.1987	Zespół dworski, XVIII-XIX park	Wyszatyce wł.RSHW Wyszatyce
17.	A-273	5.06.2008	Fort XII „Werner”, ul. Forteczna, 1855, 1882-83	Żurawica wł.Prywatna
18.	A-454	16.12.1997	Polski Dom Katolicki, 1929-36,	Żurawica wł.Parafia Żurawica
19.	A-460	27.08.1991	Zespół koszarowy, przed 1914 budynek dowództwa	Żurawica wł.Urząd Marszałkowski Rzeszów

20.	A-460	27.08.1991	Zespół koszarowy, przed 1914 3 budynki koszarowe	Żurawica wł.Urząd Marszałkowski Rzeszów
21.	A-460	27.08.1991	Zespół koszarowy, przed 1914 kaplica, ob. dom mieszkalny	Żurawica wł.Urząd Marszałkowski Rzeszów
22.	A-460	27.08.1991	Zespół koszarowy, przed 1914 3 budynki gospodarcze	Żurawica wł.Urząd Marszałkowski Rzeszów
23.	A-328	12.03.1969	Zespół dworski i folwarczny, XIX dwór, drewn.-mur	Żurawica wł.Prywatna
24.	A-328	12.03.1969	Zespół dworski i folwarczny, XIX dom rządcy	Żurawica wł.Prywatna
25.	A-328	12.03.1969	Zespół dworski i folwarczny, XIX oficyna	Żurawica wł.Prywatna
27.	A-328	12.03.1969	Zespół dworski i folwarczny, XIX spichlerz	Żurawica wł.Prywatna
28.	A-328	12.03.1969	Zespół dworski i folwarczny, XIX stajnia	Żurawica wł.Prywatna
29.	A-328	12.03.1969	Zespół dworski i folwarczny, XIX obora	Żurawica wł.Prywatna
30.	A-328	12.03.1969	Zespół dworski i folwarczny, XIX chlewnia	Żurawica wł.Prywatna
31.	A-328	12.03.1969	Zespół dworski i folwarczny, XIX wozownia	Żurawica wł.Prywatna
32.	A-328	12.03.1969	Zespół dworski i folwarczny, park	Żurawica wł. Urząd Gminy Żurawica

33.	A-872	24.11.1997	Zespół dworski, XIX/XX, dwór	Żurawica wł. Urząd Gminy Żurawica
34.	A-872	24.11.1997	Zespół dworski, XIX/XX, park	Żurawica wł. Urząd Gminy Żurawica

4.4.2. Zabytki ruchome

Lp.	nr rejestru zabytków	data wpisu do rejestru zabytków	obiekt	miejsowość adres
1.	B – 137	08.12.2005	Wyposażenie kościoła	Kosienice
2.	B - 138	28.02.2006	Organy w kościele	Wyszatyce
3.	B - 127	16.09.1998	Kolekcja prywatna	Wyszatyce

4.4.3. Zabytki archeologiczne

Gmina Żurawica nie posiada obiektów archeologicznych wpisanych w rejestr

4.5. Obiekty nieruchomości w ewidencji gminnej

Lp.	Miejscowość	ulica	nr	obiekt	datowanie	uwagi
1.	Batycze		29	Dom	1 ćw. XX	wł.Prywatna
2.	Bolestraszyce			Fort zabłocie GW XIIIa	1900-1903 1920-1930	wł.Urząd Gminy Żurawica
3.	Bolestraszyce		5	Kapliczka	1 ćw. XX	wł.Urząd Gminy Żurawica
4.	Bolestraszyce		131	Kapliczka	1 ćw. XX	wł.Urząd Gminy Żurawica
5.	Bolestraszyce		233	Dom	1 ćw. XX	wł.Prywatna stan: przebudowany
6.	Bolestraszyce		263	Dom	1 ćw. XX	wł.Prywatna
7.	Bolestraszyce		2	Dom	1 ćw. XX	wł.Prywatna
8.	Bolestraszyce		16	Dom	1 ćw. XX	wł.Prywatna stan: przebudowany
9.	Bolestraszyce		19	Dom	1 ćw. XX	wł.Prywatna stan: przebudowany
10.	Bolestraszyce		36	Dom	1 ćw. XX	wł.Prywatna stan: przebudowany
11.	Bolestraszyce		43	Dom	1 ćw. XX	wł.Prywatna
12.	Bolestraszyce		92	Dom	1 ćw. XX	wł.Prywatna
13.	Bolestraszyce		119	Dom	1 ćw. XX	wł.Prywatna stan: przebudowany
14.	Bolestraszyce		121	Dom	1 ćw. XX	wł.Prywatna stan: przebudowany
15.	Bolestraszyce		221	Dom	1 ćw. XX	wł.Prywatna stan: przebudowany
16.	Bolestraszyce		131	Dom	1 ćw. XX	wł.Prywatna stan: przebudowany

17.	Bolestraszyce		139	Dom	1 ćw. XX	wł.Prywatna
18.	Bolestraszyce		155	Dom	1 ćw. XX	wł.Prywatna stan: przebudowany
19.	Bolestraszyce		220	Dom	1 ćw. XX	wł.Prywatna stan: przebudowany
20.	Bolestraszyce		165	Dom	1 ćw. XX	wł.Prywatna
21.	Bolestraszyce		193	Dom	1 ćw. XX	wł.Prywatna stan: przebudowany
22.	Bolestraszyce		218	Dom	1 ćw. XX	wł.Prywatna stan: przebudowany
23.	Buszkowice			Zespół cerkwi GR-KAT cerkiew ob. Kościół	1900	wł.Parafia Buszkowice
24.	Buszkowice		107	Kapliczka	1 ćw. XX	wł.Urząd Gminy Zurawica
25.	Buszkowice		1	Kapliczka	1 ćw. XX	wł.Urząd Gminy Zurawica
26.	Buszkowice			Fort Buszkowiczki, Bateria	1880	wł.Urząd Gminy Zurawica
27.	Buszkowice			Cegielnia	XX	Do skreślenia z ewidencji gminnej. Należy do miasta Przemysł
28.	Kosienice		64	Kapliczka	1 ćw. XX	wł.Urząd Gminy Zurawica
29.	Kosienice			Pozostałości zespołu dworskiego oficyna, ruina spichlerza i obory, pozostałości fortyfikacji, park	1 poł. XIX	wł.Urząd Gminy Zurawica
30.	Kosienice		16	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna
31.	Kosienice		23	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
32.	Kosienice		36	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna
33.	Kosienice		52	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna

34.	Kosienice		64	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna
35.	Kosienice		67	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna
36.	Kosienice		78	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
37.	Kosienice		92	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
38.	Kosienice		110	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
39.	Kosienice		128	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
40.	Kosienice		130	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna
41.	Kosienice		145	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
42.	Kosienice		183	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
43.	Kosienice		225	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna
44.	Maćkowice			Cerkiew GR-KAT	1813	wł.Urząd Gminy Zurawica
45.	Maćkowice			Pozostałości fortyfikacji	XVI/XVII	wł.Urząd Gminy Zurawica
46.	Maćkowice			Plebania GD - KAT	XIX w.	wł.Urząd Gminy Zurawica
47.	Orzechowce			Bateria W X/B2 Orzechowce	1892-1900	wł.Urząd Gminy Zurawica
48.	Orzechowce			Wał baterii B2 Orzechowce	1892-1900	
49.	Orzechowce			Bateria W X/B3 Orzechowce	1892-1900	
50.	Orzechowce			Fort St. P. Pruchnicka Droga	1903-1910	
51.	Orzechowce			Fort GW Xa Pruchnicka Droga	1892-1900	

52.	Orzechowce			Bateria St. P. Pruchnicka Droga	1892-1900	
53.	Orzechowce			Fort GW XIa cegielnia	1894	
54.	Orzechowce			Szaniec W XIb cegielnia	1903-1910	
55.	Orzechowce			Cegielnia	20-30 XX	wł.Prywatna
56.	Wyszatyce			Kościół PAR.P.W.ŚW. Mikołaja	1921-1931	wł.Parafi Wyszatyce
57.	Wyszatyce			Zespół Cerkwi GR- KAT.PAR. P.W. Przemienienia Pańskiego, plebania	1864	wł.Prywatna
58.	Wyszatyce			Zespół dworski, spichlerz	XIX	wł.RSHW Wyszatyce
59.	Wyszatyce			Kapliczka	XIX	wł.Urząd Gminy Zurawica
60.	Wyszatyce			Kapliczka	XIX	wł.Urząd Gminy Zurawica
61.	Wyszatyce			Kapliczka	XIX	wł.Urząd Gminy Zurawica
62.	Wyszatyce			Kapliczka	1848	wł.Urząd Gminy Zurawica
63.	Wyszatyce			Kapliczka	XX	wł.Urząd Gminy Zurawica
64.	Wyszatyce		105	Kapliczka	XIX	wł.Urząd Gminy Zurawica
65.	Wyszatyce		23	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna
66.	Wyszatyce		38	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna
67.	Wyszatyce		57	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna

68.	Wyszatyce		83	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
69.	Wyszatyce		96	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
70.	Wyszatyce		115	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna
71.	Wyszatyce		116	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna
72.	Wyszatyce		158	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna
73.	Wyszatyce		161	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
74.	Wyszatyce		224	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
75.	Wyszatyce		233	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
76.	Wyszatyce		248	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
77.	Wyszatyce		249	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
78.	Wyszatyce		259	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna
79.	Wyszatyce		260	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna
80.	Wyszatyce		261	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
81.	Wyszatyce		281	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna
82.	Żurawica			Kościół PAR. P.W. Niepokalanego Poczęcia	1889	wł.Parafi Żurawica
83.	Żurawica			Kapliczka	1 ćw. XIX	wł.Prywatna
84.	Żurawica			Dzwonnica	1 ćw. XIX	wł.Urząd Gminy Żurawica
85.	Żurawica			Pozostałości fortecznego lotniska wojskowego	1914	wł.Urząd Gminy Żurawica
86.	Żurawica			Fort W XII ½ Żurawica	XIX	

87.	Żurawica			Koszary wojskowe ob. Szpital, budynek administracyjny, ob. laboratorium	1880-1887	wł.Urząd Marszałkowski Rzeszów
88.	Żurawica		266	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
89.	Żurawica		144	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
90.	Żurawica		293	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna
91.	Żurawica		307	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
92.	Żurawica		464	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna
93.	Żurawica		600	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
94.	Żurawica		693	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
95.	Żurawica		746	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
96.	Żurawica		784	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
97.	Żurawica		805	Dom	1 ćw. XIX	wł.Prywatna stan: przebudowany
98.	Żurawica			Pozostałości Zespołu folwarcznego(Obora)	XIX	wł.Prywatna
99.	Żurawica			Zespół dworski,dwór	XIX/XX	wł P. Golonka

W uwagach znajduje się informacja dot. zabytków, proponowanych do skreślenia z ewidencji gminnej z powodu przebudowy

4.5.1 Obiekty Archeologiczne

Na terenie Gminy Żurawica znajduje się 180 stanowisk archeologicznych.

W załączeniu wykaz obiektów ewidencji archeologicznej

4.5.2 Cmentarze z terenu Gminy Żurawica

MIEJSCOWOŚĆ	NAZWA CMENARZA	STAN UŻYTECZNOŚCI
BATYCZE	RZYM-KAT	CZYNNY
BATYCZE	GR-KAT	ZAMKNIĘTY
BATYCZE	EPIDEMICZNY	ZAMKNIĘTY
BOLESTRASZYCE	GR-KAT, OB. RZYM-KAT	CZYNNY
BUSZKOWICE	GR-KAT, OB. RZYM-KAT	CZYNNY
KOSIENICE	RZYM-KAT, KOMUNALNY	CZYNNY
KOSIENICE	WOJENNY – I ŚWIATOWA	ZAMKNIĘTY
MAĆKOWICE	RZYM - KAT	CZYNNY
MAĆKOWICE	GR – KAT, OB. RZYM - KAT	ZAMKNIĘTY
ORZECHOWCE	RZYM - KAT	CZYNNY
ORZECHOWCE	GR - KAT	ZAMKNIĘTY
WYSZATYCE	RZYM I GR KAT	CZYNNY
WYSZATYCE	GR – KAT	ZAMKNIĘTY
ŻURAWICA	RZYM - KAT	ZAMKNIĘTY
ŻURAWICA	GR - KAT	ZAMKNIĘTY
ŻURAWICA	RZYM – KAT	CZYNNY

4.6 Zespoły najcenniejszych zabytków ruchomych i nieruchomości o dużej wartości historycznej.

FORT WERNER

W latach I Wojny Światowej Twierdza Przemyśl zasłynęła jako jedna z największych na świecie. Z dwustu istniejących wtedy twierdz była ona trzecią pod względem wielkości po Antwerpii w Belgii i Verdun we Francji. Broniła się najdłużej ze wszystkich twierdz, bo aż 179 dni. Twierdza Przemyśl poddała się dopiero, gdy zabrakło żywności i dalsza obrona była już niemożliwa. Blokowała ona skutecznie drogę za zachód wojskom rosyjskim. Przemyśl w tym czasie był na czołowych stronach wszystkich gazet.

Fort XII "Werner" to fort główny, artyleryjski IV północnego odcinka obrony. Włączony został do pierścienia obronnego Twierdzy Przemyśl w 1883 roku. Był dziełem samodzielnym i nie posiadał fortów pomocniczych ani łącznikowych.

Nazwa fortu pochodzi od Pierwszego Komendanta Twierdzy Przemyskiej Antoniego Wernera. Załogę fortu stanowiło 6 oficerów i 310 żołnierzy. Do dziś fort jest doskonale zachowany. Jego stopień zniszczenia określa się na 10%. Budowano go w latach 1882 - 1886 jako jednowałowy fort artyleryjski. Główne uzbrojenie Fortu XII "Werner" stanowiła artyleria rozmieszczona na stanowiskach na wale, który do dnia dzisiejszego został zachowany. Stanowiska ogniowe były rozdzielone poprzecznkami, w których to mieściły się schrony dla załogi dział. Po wejściu do fortu od strony wewnętrznego pierścienia obronnego znajdujemy się na dziedzińcu przed koszarami, które były pomieszczeniami noclegowymi. Znajdowała się tam także kuchnia, magazyny żywności kazamaty dla oficerów i dla komendanta fortu.

Druga część fortu znajdująca się za koszarami, a przed wałem, na którym stała artyleria jest to budynek, w którym mieściły się składy amunicji, ambulatorium - lokal opatrunkowy. W tej części fortu na jego osi znajduje się wejście do podziemnego korytarza (poterny) prowadzącego do kaponiery w fosie. Kaponiera Fortu XII "Werner" została zniszczona jednakże przejście jest dostępne. (wł. P Golonka).

FORT XIII SAN RIDEAU

Fort XIII "San Rideau" ("Osłona Sanu") wzniesiony został w latach 1892-1896 jako najnowocześniejszy fort pancerny. Na barkowym obrysie otoczonym fosą zamieszczono dwa kojce przeciwstoków i 6 armat kazamatowych. Fosa broniona była z opancerzonej galerii strzeleckiej. Na skrzydłach wzniesiono tradytory z armatami 8cm M.94. Fort był silnie uzbrojony w moździerze i haubice 15cm. Z całości zachował się budynek koszar, niestety uległ poważnym zniszczeniom, został wysadzony a następnie rozebrany.

W środku znajdowały się izby mieszkalne, magazyny amunicji i żywności, laboratoria, toalety oraz kuchnie. Załogę fortu stanowiło 800 żołnierzy i 12 oficerów. W wysadzonych ruinach zachował się przekrój pomieszczeń oraz bojowych wież pancernych. Oprócz budynku koszarowego możemy zobaczyć resztki kaponiery po lewej stronie galerii strzeleckiej,

w górnej części widoczne są ruiny schronu piechoty. Fort posiada także dobrze zachowany system podziemnych korytarzy. Głównym zadaniem "San Rideau" była obrona wschodniej linii Sanu oraz linii kolejowej łączącej Przemyśl i Kraków. Fort został wysadzony podczas kapitulacji twierdzy w 1915 r.

Kościół w Kosienicach („Kościół w lesie”) zbudowany po erygowaniu parafii w 1399 r., a wzmiankowany po raz pierwszy w 1432 r. W 1866 r. zaczął pełnić funkcje świątyni parafialnej, ufundowany przez wdowę po Aleksandrze Stadnickim, Amelię z Siemiańskich. Kościół otrzymał tradycyjne wezwanie św. Trójcy, a z racji położenia w lesie na skraju wsi nazywany jest "kościółem w lesie". Kościół otrzymał formę jednonawową, z charakterystyczną wysoką wieżą. Świątynia poważnie ucierpiała w czasie I wojny światowej, kiedy w jego najbliższym sąsiedztwie doszło do starcia austriacko - rosyjskiego. Odremontowana świątynia służyła nadal parafii, tym bardziej, że była dogodnie położona w jej centrum.

4.7. Walory turystyczne gminy Żurawica

Gmina Żurawica ze względu na nagromadzenie atrakcji turystycznych, zarówno historycznych, jak i kulturowych, ponadto ze względu na walory przyrodnicze ma coś do zaoferowania dla każdego turysty, o każdej porze roku. Arboretum w Bolestraszczykach będące w zasadzie ogrodem botanicznym to najchętniej przez turystów odwiedzane miejsce na obszarze gminy. Rocznie przewijają się tutaj ponad 55 000 turystów, głównie młodzież szkolna, która tu uczy się poznawać Przyrodę. Ogród powstał w 1975 r. i obecnie rośnie tam prawie 2000 gatunków, odmian i form roślin. Poza tym w Arboretum stanowi ważny ośrodek naukowo-badawczy w Polsce południowo-wschodniej, gdzie prowadzone są badania m.in. nad zabytkowymi założeniami ogrodowymi czy zagrożonymi i ginącymi gatunkami roślin. Oprócz ogrodu znajduje się tutaj odremontowany klasycystyczny dwór z XIX w.

Dla coraz większej liczby osób kontakt z otaczającą nas przyrodą staje się źródłem przyjemności i satysfakcji. Bogata w wiele gatunków ryb rzeka San, jest doskonałym miejscem do wędkowania, a okoliczne lasy rajem dla grzybiarzy. Wielką atrakcją turystyczną są forty twierdzy Przemyśl, która zaliczana była po Antwerpii i Verdun, do największych wśród dwustu istniejących w Europie.

5.0. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego

5.1. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego

Na obszarze gminy Żurawica znajdują się obiekty architektury i budownictwa, parki, cmentarze i stanowiska archeologiczne ujęte w rejestrze zabytków oraz ujęte w wykazie obiektów zabytkowych. Rejestr zabytków i wykaz obiektów podlegających ochronie zawarty jest w materiałach uwarunkowań rozwoju gminy Żurawica. Wpisane do rejestru obiekty podlegają ochronie z mocy ustawy. Ochrona konserwatorska polegać ma na zabezpieczeniu wartości istniejących oraz przywracaniu obiektom walorów, który uległy zniszczeniu.

5.2. Strategia Rozwoju Społeczno – Gospodarczego gminy Żurawica

Strategia Rozwoju Gminy Żurawica, uchwalona przez Radę Gminy w grudniu 1999r., to wieloletni dokument programowy, wyznaczający podstawowe kierunki działań rozwoju samorządu przy uwzględnieniu wszystkich jego aspektów demograficznych, społecznych i gospodarczych. Jest to niejako kompleksowy plan systemowego działania obecnych i przyszłych władz gminy, w oparciu o szanse i zagrożenia płynące ze stale zmieniającego się otoczenia oraz z uwzględnieniem mocnych i słabych stron wewnętrznego potencjału gminy. Opracowanie Strategii Rozwoju, obok potrzeby stworzenia wizji długofalowego rozwoju gminy, stało się próbą połączenia interesów i celów strategicznych 9 sołectw z terenu Gminy Żurawica.

Strategia Rozwoju Gminy skonstruowana została w przejrzysty sposób, tak, aby być zrozumiałą dla jak najszerszej grupy odbiorców. Składa się z 7 działów: wprowadzenia do strategii; wstępu; sprawozdania z przebiegu prac nad strategią; diagnozy sytuacji gminy w której zawarte są: ocena poziomu zaspokajania potrzeb mieszkańców, zidentyfikowane problemy gminy oraz określone czynniki rozwojowe gminy; plan strategiczny gminy z założeniami do planu, określona misją gminy oraz celami strategicznymi gminy oraz sposobami działania; wykaz proponowanych przedsięwzięć o znaczeniu strategicznym do realizacji; uwagi i wnioski końcowe.

5.3. Zasady ochrony dóbr kultury w planie zagospodarowania przestrzennego

Cele zapewnienia właściwej ochrony istniejącej na obszarze gminy substancji zabytkowej wskazuje się następujące strefy jej ochrony w zależności od rangi i rodzaju obiektu zabytkowego.

- strefę A – pełnej ochrony konserwatorskiej
- strefę B – ochrony zachowania elementów zabytkowych
- strefę E – ochrony ekspozycji obiektów zabytkowych
- strefę K – ochronę krajobrazu

6. Cele gminnego Programu nad Zabytkami

Cele i priorytety wyznaczone w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami wynikają zarówno z wymagań ustawowych, jak również podporządkowane są głównemu celowi działań samorządu, jakim jest osiągnięcie zrównoważonego rozwoju gminy, prowadzącego do poprawy jakości życia lokalnej społeczności. W myśl art. 87 ust.2 *ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz.U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.) Gminny Program Opieki nad Zabytkami ma na celu w szczególności:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,

6.1 Cele i założenia ochrony stanowisk archeologicznych

W celu ochrony stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych podczas inwestycji związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu należy ujmować zagadnienia związane z ochroną zabytków archeologicznych w planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektować zapisy dotyczące ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Dla ochrony tych stanowisk niezbędnym jest: respektowanie wyznaczonych stref ochrony stanowisk archeologicznych przy sporządzaniu dokumentów planistycznych, wprowadzenie zapisu zapewniającego prawidłową ochronę archeologicznego dziedzictwa kulturowego w stosunku do stref występowania stanowisk archeologicznych oraz obszarów chronionych, tj. układu urbanistycznego, zabytkowych cmentarzy i parków, obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

7. Ocena szans i zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego w gminie Żurawica

Mocne strony :

- duża liczba obiektów zabytkowych,
- wyjątkowy w skali kraju i województwa zasób zabytków Twierdzy Przemysł
- różnorodny zasób zabytków budownictwa regionalnego, drewnianego i ceglanego,
- atrakcyjne położenie gminy pod względem krajobrazowym,
- dobre rozpoznanie zasobów dziedzictwa kulturowego z terenu gminy,
- dobrze funkcjonujący program dofinansowania na podstawie uchwały w sprawie udzielenia dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie.

Słabe strony :

- zły stan techniczny znacznej części obiektów zabytkowych,
- niewystarczające środki finansowe na konserwacje i rewaloryzacje obiektów zabytkowych,
- niewystarczająca świadomość społeczna o konieczności należytego dbania o zabytki,
- słaba promocji zasobów dziedzictwa kulturowego gminy jako produktu turystycznego.

SZANSE:

- stałe polepszanie stanu technicznego obiektów zabytkowych dzięki dotacjom z budżetu gminy w ramach uchwały w sprawie udzielenia dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie,
- wzrost zainteresowania właścicieli zabytków ochroną i pracami konserwatorskimi,
- rozwój turystyki,
- budowa tras turystycznych i szlaków z uwzględnieniem obiektów zabytkowych,
- budowa baz turystycznych z wykorzystaniem obiektów i obszarów o wartościach historycznych i kulturowych,
- pozyskiwanie funduszy na działania strukturalne dotyczące ochrony zabytków,
- edukacja w dziedzinie zarządzania dziedzictwem kulturowym.

ZAGROŻENIA:

- pogarszający się stan techniczny obiektów zabytkowych,
- samowolne działania na zabytkach bez uzgodnień i pozwoleń konserwatorskich,
- brak katalogowych projektów budynków mieszkalnych i gospodarczych nawiązujących do miejscowej tradycji, które można by było wykorzystać przy realizacji kolejnych inwestycji,
- zbyt niskie nakłady z budżetu gminy na odnowę obszarów i obiektów zabytkowych,
- brak działań w celu pozyskania środków z zewnątrz na ochronę zabytków.

8. Źródła finansowania opieki nad zabytkami

8.1. Dotacje Unii Europejskiej na opiekę nad zabytkami

8.2. Finanse publiczne z budżetu państwa i województwa podkarpackiego

8.3. Środki z budżetu gminnego na obiekty zabytkowe

Gminny Program Opieki nad Zabytkami jest zbiorem celów i zadań dla gminy jako terytorium administracyjnego, a nie wyłącznie dla władz samorządowych, a źródła finansowania nie odnoszą się wyłącznie do środków, którymi dysponować może samorząd.

Kwestie dofinansowania prac przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków reguluje **Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielenia dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2005 r. Nr 112, poz. 940).**

Istnieje możliwość dofinansowania zadań z zakresu ochrony zabytków m. in. z budżetu państwa. Wsparcie finansowe pochodzi ze środków:

- Programów wspólnotowych:
  - Program Kultura 2007-2013;
  - Międzynarodowy Fundusz Wyszehradzki;
  - Mechanizm Finansowy EOG
  - Norweski Mechanizm Finansowania;
  - Program Młodzież w Działaniu- 2007-2013;
  - Program Europa dla Obywateli;
  - Związek Gmin Fortecznych Twierdzy Przemyśl;

gminny (program Opieki nad Zabytkami dla gminy Żurawica na lata 2012 - 2016

- Państwowych:
  - Program Operacyjny MRR Infrastruktura i Środowisko, XII oś priorytetowa Kultura i 69 dziedzictwo kulturowe;
  - Programy operacyjne MKiDN (12), m. in.: Dziedzictwo Kulturowe, Edukacja kulturalna i upowszechnianie kultury; Promocja kultury polskiej za granicą; Rozwój inicjatyw lokalnych; Patriotyzm jutra; Promesa Ministra MKiDN; Ochrona dziedzictwa kultury ludowej (PO Dziedzictwo Kulturowe Priorytet 5);
  - Program Operacyjny MRiRW - Program Rozwoju Obszarów Wiejskich;
  - Fundusz kościelny ze środków MSWiA
  - Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (dla zabytkowych założeń zielonych);
- Wojewódzkich:
  - Regionalny Program Operacyjny Województwa Opolskiego 2007-2013;
  - Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- Fundacji:
  - Europejski Fundusz Rozwoju Wsi;
  - Lokalne Projekty Kulturalne- program polsko- holenderski;
  - European Cultural Foundation;
- Budżetu gminy i powiatu.

Istnieje możliwość, na drodze podjęcia stosownej uchwały przez Radę Gminy, udzielenia dotacji na prace remontowe, konserwatorskie i roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków. Dotacje mogą być udzielane osobom posiadającym tytuł prawny do zabytku znajdującego się na terenie gminy i wykażą się poniesieniem wkładu własnego na wykonanie prac. Pierwszeństwo w ubieganiu się o dotacje powinni mieć właściciele obiektów zabytkowych pozostających w złym stanie technicznym o największych wartościach historycznych i artystycznych oraz o szczególnym znaczeniu dla gminy.

Zgodnie z przywoływaną już wielokrotnie Ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, główny obowiązek dbania o stan zabytków, a tym samym

ponoszenia nakładów na prace konserwatorskie, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych. Na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki, określone w art. 5 powyższej ustawy, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. W art. 28 wskazano również dodatkowe obowiązki właścicieli i posiadaczy zabytków wpisanych do rejestru zabytków. Na mocy art. 29 ust. 1 na wszystkich właścicielach i posiadaczach zabytków oraz przedmiotów o cechach zabytkowych spoczywa obowiązek udostępniania ich organom ochrony zabytków w celu przeprowadzenia badań. W ustawie z 2003 r. utrzymano także obowiązującą dotychczas zasadę, że obowiązek utrzymania zabytku we właściwym stanie, co wiąże się m.in. z prowadzeniem i finansowaniem przy nim prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, spoczywa na jego posiadaczu, który dysponuje tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zdaniem własnym (art. 71 ust.2). W corocznie uchwalanych budżetach Gminy Żurawica uwzględniane są wydatki na ochronę dziedzictwa narodowego.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Żurawica na lata 2012 – 2016

Na ochronę i konserwację zabytków wydano:

L.p.	Nazwa zadania	Czas realizacji	Wartość całkowita	Kwota dofinansowania	Źródło finansowania
1.	Remont i modernizacja budynku Polskiego Domu Katolickiego w Żurawicy (izolacje fundamentów)	2008	94 425,73	15 000,00	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków z/s w Przemysłu
				30 000,00	Gmina Żurawica
2.	Remont i modernizacja budynku Polskiego Domu Katolickiego w Żurawicy (strop nad piętrem)	2009	159 367,29	57 573,00	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków z/s w Przemysłu
				40 000,00	Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie
				30 000,00	Gmina Żurawica
3.	Remont i modernizacja budynku Polskiego Domu Katolickiego w Żurawicy (strop nad piętrem w części mieszkalnej)	2010	107 761,49	40 000,00	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków z/s w Przemysłu
				30 000,00	Gmina Żurawica
4.	Remont i modernizacja budynku Polskiego Domu Katolickiego w Żurawicy (wymiana okien drewnianych)	2011	71 980,90	30 000,00	Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie
				30 000,00	Gmina Żurawica
Razem			433 535,41	302 573,00	

Terminarz realizacji zadań i potencjalne źródła finansowania

Lp.	Nazwa zadania	Termin zgłoszenia	Wartość całkowita	Źródła finansowania
1.	BATERIA 12 BUSZKOWICZKI - prace związane z wycinką drzew i krzewów. (usunięcie 57m ² krzewów) - prace ziemne (uzupełnienie nasypu w wyznaczonym obszarze w ilości 862,5 m ³) - prace adaptacyjne (montaż tablicy informacyjnej i stojaka na rowery).	2011	50748,72 zł	Związek Gmin Fortecznych Twierdzy Przemysł
2.	FORT XIa CEGIELNIA - prace związane z wycinką drzew i krzewów. (usunięcie 4733 m ² krzewów, 6 szt. drzew, nasadzenie robinii akacjowej w ilości 21 szt.) - prace ziemne (usunięcie mas ziemi – 630m ³ , wykonanie schodów kształtowanych w terenie – 18 m, likwidacja dzikiego wysypiska). - prace adaptacyjne(wykonanie barier drewnianych – 119 m, montaż tablicy informacyjnej, tablicy tematycznej, ławki, stojaka na rowery, kosza na śmieci).	2011	76360,73 zł	Związek Gmin Fortecznych Twierdzy Przemysł
3.	BATERIA B2 ORZECHOWCE - prace związane z wycinką drzew i krzewów. (usunięcie 30 szt. pni.) - prace adaptacyjne (wykonanie ścieżek żwirowych 408,5 m ² , montaż tablicy ogólnej, ławki, kosza na śmieci, stojaka na rowery).	2011	154710,30 zł	Związek Gmin Fortecznych Twierdzy Przemysł

4.	<p>BATERIA B1 ORZECHOWCE</p> <p>- prace związane z wycinka drzew i krzewów. (usunięcie 24 szt. drzew) - prace adaptacyjne (wykonanie ścieżek żwirowych 282 m², montaż tablicy ogólnej, ławki, kosza na śmieci, stojaka na rowery).</p>	2011	169978,14 zł	Związek Gmin Fortecznych Twierdzy Przemyśl
5.	<p>FORT Xa PRUCHNICKA DROGA</p> <p>- prace adaptacyjne(wykonanie barier drewnianych – 104 m, montaż tablicy ogólnej, tablicy tematycznej, tablicy pulpitowej, ławki, stojaka na rowery, kosza na śmieci). - prace ziemne(obejmują odsłonięcie ruin tradytora, usunięcie ziemi do oryginalnej posadzki, usunięcie mas ziemi – 288 m³, wykonanie schodów kształtowych w terenie – 22 m.</p>	2011	93475,82 zł	Związek Gmin Fortecznych Twierdzy Przemyśl
6.	<p>FORT XIII “SAN RIDEAU”</p> <p>- prace adaptacyjne, ziemne, porządkowe.</p>			Związek Gmin Fortecznych Twierdzy Przemyśl

9. Nadzorowanie i weryfikacja realizacji programu

Za koordynację i monitorowanie realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Żurawica na lata 2012-2016 odpowiada Wójt Gminy, który co dwa lata zobowiązany jest przedstawiać Radzie Gminy sprawozdanie z realizacji programu. Sprawozdania te powinny być przekazywane Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji wojewódzkiego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Wykorzystane dokumenty i materiały

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dziennik Ustaw Nr 162. Poz. 1568) oraz Ustawa z dnia 18 marca 2010 roku o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zmianie niektórych ustaw (Dziennik Ustaw Nr 75. Poz. 474),
2. Narodowy Program Kultury Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Narodowego na lata 2004-2013, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2004,
3. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami,
4. Strategia Rozwoju Powiatu Przemyskiego,
5. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Żurawica,
6. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego,
7. Kubal G. W Gminie Żurawica,
8. Idzikowski T. Forty Twierdzy Przemysł,
9. www.zurawica.pl,
10. www.bolestraszyce.com,
11. rzeszow.uw.gov.pl,
12. www.powiat.przemysl.pl,
13. www.twierdzaprzemysl.za.pl,
14. www.twierdzaprzemysl.com,